

BOLA SHAXSIDA HISSIYOT HAMDA XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK BOSQICHLARI

Abbozova Matluba Abduraim qizi

Qashqadaryo viloyati Nishon tumani

20-umumiy o'rtta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarda hissiyot va xulq-atvorning shakllanish bosqichlari, unga ta'sir etuvchi psixologik omillar hamda ta'lim va tarbiya jarayonining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, hissiy rivojlanish va ijtimoiy xulqning shakllanishida oila, maktab va ijtimoiy muhitning o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar:Hissiyot, xulq-atvor, psixologik rivojlanish, emotsional holat, shaxs shakllanishi, tarbiya, motivatsiya, ijtimoiy muhit, o'quvchi, psixologik xizmat.

KIRISH

Inson shaxsining shakllanishida hissiyot va xulq-atvor muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, bolalik va o'smirlik davrida hissiy jarayonlarning rivojlanishi shaxsning keyingi hayot faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarda hissiyot va xulq-atvorning shakllanishi murakkab psixologik jarayon bo'lib, biologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar bilan bog'liq holda rivojlanadi.

Hissiyot — bu insonning atrof-muhitga, voqea-hodisalarga va boshqa insonlarga bo'lgan ichki munosabatining emotsional ifodasidir. Quvonch, qayg'u, qo'rquv, hayajon va mehr kabi hissiy holatlar bolaning ruhiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Xulq-atvor esa shaxsning tashqi harakatlari va muomalasida namoyon bo'ladigan faoliyat shaklidir. O'quvchilarning xulq-atvori oiladagi tarbiya, maktab muhiti, tengdoshlar bilan munosabat va jamiyatdagi qadriyatlar ta'sirida shakllanadi. Psixologik jihatdan hissiyot va xulq-atvor shakllanishining bir necha bosqichlari mavjud. Dastlabki bosqichda bola

kattalarning hissiy munosabatlarini kuzatadi va ularga taqlid qiladi. Shu davrda otalarning mehribonligi, qo‘llab-quvvatlashi va muloqot madaniyati bolaning hissiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Keyingi bosqichlarda bola o‘z hissiyotlarini boshqarishni o‘rganadi, jamoadagi xulq me’yorlarini anglay boshlaydi va ijtimoiy munosabatlarga moslashadi. Maktab davrida o‘qituvchi va tengdoshlar bilan muloqot qilish jarayoni o‘quvchilarda ijobiy yoki salbiy xulq-atvor shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin. O‘smirlik davrida emotsional sezgirlik ortadi va mustaqillikka intilish kuchayadi. Shu sababli bu davrda o‘quvchilarga psixologik yordam va emotsional qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab psixologi tomonidan treninglar, suhbatlar va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tashkil etilishi hissiy barqarorlikni shakllantirishga yordam beradi.

O‘quvchilarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishda rag‘batlantirish, o‘zaro hurmat va sog‘lom psixologik muhit muhim rol o‘ynaydi. Bolaning kichik yutuqlarini qadrlash va unga ishonch bildirish ijobiy hissiyotlarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Komil inson deganda biz ma’naviy, ruhiy, jismoniy sog‘lom har tomonlama boshqalarga ibrat bo‘ladigan bilimli, ma’rifatli kishilarni tushunamiz. Komil insonni tarbiyalash eng avvalo oiladan boshlanadi. Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Xojib “O‘g‘il-qizlarning fe’l-xulqi yaxshi yoki yomon bo‘lsa uning sababchisi ota va onadir”, deb ta’kidlagan. Bola oilada otasidan o‘zini qanday tutishni va hayotiy axloq me’yorlarini o‘zlashtirar ekan, ko‘p narsalarni ulardan o‘rganadi, yaqin kishilar bilan bo‘lgan munosabatda va oiladan tashqari o‘zini shunga muvofiq tarzda tutishga harakat qiladi. Bola qalbida insoniylik xususiyatlari, ma’naviy axloqiy meyorlarning shakllanishiga ota-ona va oila muhitining ta’siri katta bo‘lib, bolaning shaxslararo munosabatlari va muloqot madaniyatining shakllanishiga xizmat qiladi.

Oilaviy munosabatlardagi noxushlik yoki oilada bolalar tarbiyasiga muntazam yondashuvning yo‘qligi tarbiyaviy munosabatlarda bolalarning yosh va individual psixologik hamda jismoniy xususiyatlarini hisobga olmaslik, tarbiya usullarini noto‘g‘ri qo‘llanilishi bola xulqida salbiy illatlarni asta-sekin shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Kichik yoshdagi bolalarda xarakter hali to‘liq tarkib topmagan bo‘lsada, unda kutilayotgan bo‘lajak xarakterning asoslari deb atalishi mumkin bo‘lgan psixik sifatlar: nerv psixik jarayonlar mavjuddir. Ana shu asoslardan barqaror fazilatlar asta-sekin hosil bo‘la boradi. Bola xarakterida shakllanayotgan salbiy xislatlardan o‘jarlik, injiqlik, qo‘pollik, yolg‘onchilik, manmanlik, hudbinlik kabilarda namoyon bo‘ladi.

Bola shaxsining shakllanishidagi eng muhim davr — 2-3 yoshlar bo‘lib, bu paytda bola to‘liq tilga kiradi. Uning ruhidagi “Men” alohida kuch va qudrat bo‘lib, unga o‘rnashadi. Shaxs o‘zini atrofdagilardan mana shu “men” orqali ajrata olishi mumkin ekanligiga o‘rganib boradi. Bola biror ish yoki yumushga qo‘l urar ekan, agarda siz yordam bermoqchi bo‘lsangiz, “men, men o‘zim” degan so‘zlar bilan sizning yordamingizni inkor qila boshlaydi. Mana shu joyda siz uning aytgan so‘zlarini nazarga olmay majburan bir-ikki yordam bersangiz, uning xulqida yuqorida biz aytgan shaxsning o‘jarlik xususiyati bo‘lmish alomatlar paydo bo‘la boshlaydi.

Bu o‘rinda bola harakatidagi o‘zlikka intilish bilan o‘jarlik, kattalarga, umum qabul qilingan qoidalarga bo‘ysunmaslikni ajrata olish zarur. Shunday holat yuzaga kelar ekan, bola harakatidagi o‘zlikka intilish yoki o‘jarlik alomatini ajrata olmadingizmi, harakat natijasini chamalab ko‘ringda, bolani bu harakat oxirida u nimaga erishishidan ogohlantirib, urinib ko‘rishga imkon bering. Chunki, har qanday ta’qiqdan shaxsiy tajriba bola ruhiga ta’sir kuchi jihatdan muhimroq bo‘lib u bolaning o‘z xulqiy shakllanishiga har tomonlama qimmatlidir.

Bola xarakterida shakllanadigan salbiy hislatlar bola psixikasiga, ruhiy olamiga, sog‘ligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, jismoniy rivojlanishiga zarar yetkazadi. Jumladan, bolalardagi o‘jarlik-xarakter va irodaning zaifligi ko‘rinishidir. O‘jar bola maslahatni ham buyruqni ham qabul qilmaydi, faqat hamma narsani o‘z bilganicha qiladi va albatta muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. O‘jar bolaning qiliqlarining sababi bu: “Men bunday hohlamayman”, “Men unday hohlamayman”. Qat’iylik, sabrtoqatlilik, chidamlilik va boshqa irodaviy fazilatlar bolalarning o‘yin faoliyatida mustahkamlanib, qiyinchiliklarni yengishda aqliy va jismoniy kuchni talab qilib uni chiniqtiradi.

Bolalardagi o‘jarlik-qat’iylik va biror maqsadga qaratilganlikni rivojlanishiga to‘sqinlik qilib, insonni faoliyatdan chalg‘itib, bolani ko‘proq erkalash, unga nisbatan qo‘yiladigan talablarni pasaytirish boshqalarga esa ortiqcha talabchanlik kattalar tomonidan o‘jarlikni shakllanishiga zamin hozirlaydi.

O‘jarlikning shakllariga xos muhim salbiy hislatlaridan biri shaxsiyatparastlikdir. “O‘jarlik xarakterning o‘ziga xos shakli bo‘lib, lekin uning mazmunini to‘la aks ettirmaydi”. O‘jarlik-har doim irodaviy sustlikning salbiy ta’siri hisoblanib, o‘jarlik shakli qisman odamning temperamentiga bog‘liq bo‘ladi. Temperament shaxsning psixik xususiyatlaridan biri bo‘lib, nerv sistemasi xususiyatlarini aks ettiradi. Har bir temperamentning o‘ziga xos ijobiy va salbiy tomonlari mavjud, ya’ni garchi temperament shaxsning tug‘ma sifati bo‘lsa ham, uni salbiy tomonlarini tuzatish imkoniyati mavjud.

Pedagogik-psixologik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘jarlik har bir temperament tipiga turlicha ko‘rinishi mumkin. Masalan: xolerik bolalarda-o‘jarlik odatda agressiv hujumkorlik xarakteriga ega bo‘lib, nizo-janjalga bahona izlaydi.

Melanxolik bolalarning o‘jarligi ko‘pincha himoya qiladigan, qo‘riqlaydigan, mudofaa xarakteriga ega bo‘ladi. Temperamentning xolerik va melanxolik tipi o‘jarlikni yengil vujudga keltiradi. Xolerik tipi tutriqsizlik, betayinligi, melanxolikasab tizimining bo‘shligi, zaifligi bilan belgilanadi. Asosan o‘jarlik turi bolalar o‘jarligini keltirib chiquvchi ijtimoiy-pedagogik asoslar bilan belgilanadi.

Bolani o‘jarligi asosan sog‘lom ijtimoiy-muhit bo‘lmagan tarbiyaning muhim prinsiplari buzilgan oialalarda shakllanadi. Rus pedagogi Makarenko ta’kidlaganidek, insonga mumkin qadar ko‘proq hurmat va talabchanlik kerak.

O‘jarlik shakllangan bola katta bo‘lganda ham o‘zining noto‘g‘ri fikrini ma’qullatishga urinadi. U xuddi qaysar otga o‘xshab, bema’ni o‘jarligi bilan odamlarning me’dasiga tegadi. “Imkoni boricha bolaga yaxshi ta’lim-tarbiya berishga intilish lozim,- deydi Koshifiy,-toki u ijobiy xususiyatlarini o‘zlashtirsin va yaramas xatti-harakatlardan o‘zini muhofoaza qilsin”.

O‘jarlik ko‘pincha oiladagi yomon munosabatlar ta’sirida vujudga keladi ya’ni bolani xafa qilishsa, erkalatsa, yoki qarovsiz tashlab ketishsa, oila haqiqiy jamoa bo‘lmasa. Oila jamoasining hamjihatligi, do‘stlik va o‘zaro yordam sharoiti-oilada bolani to‘g‘ri tarbiyalashda, jumladan, uni intizomlilikini tarbiyalashda va o‘jarlikni oldini olishda zurrurdir.

Bolalar xarakteridagi nuqsonlarni ya’ni o‘jarlikni yo‘qotishda kattalar ularni irodasini mustahkamlashga yordam berishlari kerak. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinmi, maktabgacha yoshdagi bolalarda bunday xarakterning salbiy xislatlarini oldini olishimiz shart.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda hissiyot va xulq-atvorning shakllanishi murakkab psixologik jarayon bo‘lib, unda oila, maktab va ijtimoiy muhit muhim ahamiyatga ega. Sog‘lom psixologik muhit yaratish, bolalarni qo‘llab-quvvatlash va ularda emotsional barqarorlikni rivojlantirish orqali barkamol shaxsni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V.M. Yosh va pedagogik psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. — Toshkent, 2021.
5. Shoumarov G‘.B. Psixologik xizmat nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent, 2019.
6. Jean Piaget va Lev Vygotsky nazariyalari asosida.
7. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. — Toshkent, 2019.